

פרשת וארא: ערל שפתיים

פעמיים בפרשתנו מסרב משה לגשת אל פרעה מחשש שפרעה לא ישמענו כי הוא 'ערל שפתיים'. במעבר בין הפעם הראשונה לשנייה הקב"ה נחלץ לסייע למשה ולומר רק את אשר ה' יאמר לו. כלומר, כל שעל משה לעשות הוא לדקלם. בכל זאת, משה עומד על כך שהוא ערל שפתיים וכי אין לו סיכוי להצליח במשימה. כבר בהופעת ה' בסנה משה מציב את בעיית הדיבור שלו כמכשול, וטוען טענה דומה: "לא איש דברים אנכי, גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדך כי כבד פה וכבד לשון אנכי". שם, תשובת ה' מלאה יותר "ויאמר ה' אליו מי שם פה לאדם או מי ישום אלם או חרש או פקח או עיוור, הלא אנכי ה'. ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך והוריתיך אשר תדבר". אפשר לפרש את הקושי של משה בשני אופנים, כלקות מעשית-טכנית, לבטא מלים כיאות, ואפשר לפרש כקשיים בהבעה והתבטאות. משה חשש שבשל בעיות ההתבטאות שלו לא יצליח לייצג כיאות את דבר ה', ודבריו לא יישמעו, במובן של לא יתקבלו. תגובת ה' נראית כמתייחסת לשני המישורים. בהזכירו את האלם, החרש ועור, הוא מתייחס ללקות פיזית, ובאומרו 'והוריתיך אשר תדבר' הוא מתייחס לקשיי ההבעה. אבל נראה, שמעבר להתחייבותו של הקב"ה לסיוע ביכולת לדבר, בהבעה ובניסוח, ה' מוסיף קביעה כללית שעניינה מיעוט ערכה וחשיבותה של היכולת הרטורית. רטוריקה היא וירטואוזיות. ביסוד הכישרון הזה מצויה היכולת לשכנע לבחור בדעות ובערכים, ולבחור בין אלטרנטיבות. הרטוריקה היא כלי שרת בידי התבונה, וביכולתה להציע הסבר ממפורט ומשכנע לטובתו של רעיון. אולם, בהיותה כלי שרת בלבד, אין בה תוכן עצמי מהותי. רטוריקן מוכשר מסוגל לתמוך בעמדה אחת ובו זמנית לשכנע בנחיצות היפוכה הגמור. בשלבים מוקדמים של ההיסטוריה התפתחה הרטוריקה כתחום אומנותי ממש. ממנה הסתעפו סוגים שונים של דפוסי טיעון: הפיוטיים, עמוסי הסופרלטיבים והדקדקניים הבנויים על ניסוח מובנה של טיעון. הרטוריקה היתה מוקד ותשתית תרבותית ביוון העתיקה והיוותה כלי יסודי שכל אזרח נזקק לו. עד שבימי הביניים תחום זה נתקבע לתוך לימודי היסוד הנחוצים לכל פילוסוף. לימודים שכללו את שלושת היסודות של השפה: הדקדוק, הלוגיקה והרטוריקה. סוקראטס שהתנגד לרטוריקה יצא בעוז נגד השקר וההטעיה הגנוזים באומנות זו. המשפט הידוע של סוקראטס גורס כי החנופה לגוף היא הטבחית והקוסמטיקה, והחנופה לנפש היא הרטוריקה. הרטוריקה היא, במידה מסוימת, מלאכה של אחיזת העיניים. ניכר לעין שמשה הוא בעל יכולת לוגית מדויקת. בכל השיחות שהקב"ה מנהל איתו, משה מציב שאלות וקושיות כסדרן. הוא מפרק אחת לאחת את הנחות היסוד שעליהן מושתתת בקשתו של ה'. החיסרון של משה אינו בהבנה וליבון השאלות, אלא בהכנת נאום, בנשיאת "נאומי ככרות" שמטרתן להציג עמדה בצורה הכי משכנעת שניתן. משה אינו נמנה על אלו המתייחדים בפעלולי לשון ושנחננו בטון דיבור בוטח. אין ספק כי כשרון כזה הוא חשוב למי שנועד לתפקיד הנהגה ציבורי ופוליטי. ועל כן משה מתלונן על כי הוא ערל שפתיים. ההבדל היסודי שבין דיאלקטיקה ורטוריקה מבהיר מדוע משה מתקשה במלאכה המוטלת עליו להלך בין שרים ומלכים. הדיאלקטיקה, הדיון בצורה של שאלה ותשובה נובע ביסודו מרגישות והקשבה. מן הצורך להבין דברים לאשורם כך שיתיישבו על הלב. המתדיין חותר לגעת בנכונות כל עמדה ולהבין אותה עד היסוד. ביסודה של הדיאלקטיקה מצוי הרצון להבין את האחר, מתוך הזדהות. ההיסוס המובע בסוגת דיון כזו הוא פרי ההכלה, וההיקרעות בין התיזה והאנטיתיזה, גם אם הם ניתנים להכרעה או לסינתזה. הדיאלקטיקה מצויה אצל אנשים בעלי נפש "תלמידית", או, בלשון עולם הישיבות, 'למדנים'. הרטוריקה לעומת זאת, היא היכולת להתנתק מן המורכבות, לכפור פה ושם בעובדות שאינן הולמות ובסברות שאינן מתאימות לקו המשכנע, או לכל הפחות להתעלם מהן, לנפות עיקר מטפל, להתמקד במטרה ולא באדם שמולך. להופיע ולנכוח כאישיות עצמאית בעלת

אמירה. היא מופיעה כתכונה "רבנית". הבטחון והסמכותיות הם תשתית הכשרון. שני האנשים הללו חשופים לריבוי ולמגוון. אולם, הראשון, מנקודת מבט של הזדהות. השני, מנקודת מבט מרוחקת, מכתובה ומכריעה. משה שייך לסוג הראשון של האנשים, איש של חסד וחמלה. פגשנו אותו נחלץ לעזרת האיש המוכה, לעזרת בנות יתרו ובמדרש כרועה צאן החומל על צאנו. הוא מתקשה להכנס לעמדת הנואם, הדרשן והמטיף. הקב"ה מנחם אותו בהסבירו לו את העובדה היסודית, שבסופו של דבר מופתים ואחיזת עיניים הם תחום הפעולה השייך לקב"ה ושהמפתחות לו מצויות בידיו בלבד. התעתוע והחריגה מן הטבע יחד עם העובדות שייכים למי שקבע סדרי עולם. רק שם ישנו בטחון וודאות מוחלטת. הרטוריקה שהקב"ה השתמש בה בסופו של דבר על מנת לשכנע את פרעה, את חרטומיו, את עבדיו, ואת עמו החלה כאחיזת עיניים והסתיימה בשיבוש כל המוכר והידוע. אם עוקבים אחרי החרטומים ומעשיהם עומדים על עניין מפתיע. עד מכת כינים החרטומים עדיין חשבו שהם נתונים במהלך של התנצחות. הניסיון הנלעג שלהם לייצר צפרדעים נוספות על אלו שכבר הציפו את מצרים מסמן יותר מכל את חוסר ההבנה היסודי שלהם. העם המצרי צמא למים והם מוכיחים שאף הם מסוגלים להפוך מים לדם (ז, יא). העם המצרי במצוקת צפרדעים והם מוסיפים עוד כהיא וכחברותיה (ח, ג). החרטומים בכלל לא רואים את המציאות ואת הקושי אלא רק את הדיון והראיה.

כאשר במכת כינים הם מגלים שאין ביכולתם להשיב מלחמה שערה (ח, יב) אבל המכות נמשכות עובר הדיון למישור של התגלות ושל אמת אחת. אמת שעל מצרים להפנים והיא גם מפנימה, בשלבים איטיים ומובנים, מפרעה, דרך החרטומים המגלים את אצבע אלוקים, העבדים היראים, ועד העם. הקב"ה מילא את הבטחתו למשה, ואכן נתן את הכלים הרטוריים שהבטיח כדי לשכנע באופן חד-משמעי בעמדותיו. משה רבנו לא נזקק לכשרון רטורי משל עצמו כדי לשכנע את פרעה ואת בני ישראל, משה רק תיווך, הקב"ה דיבר באותות ומופתים.